

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۸۹

صص ۷۴-۳۷

نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ مطالعه موردی: تشیع و ایران

دکتر سیدعباس احمدی* - دانش آموخته جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱۰/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۶/۶

چکیده

موضوع مورد بررسی در این پژوهش چگونگی نقش آفرینی پدیده مذهب در زمینه‌ی گسترش حوزه‌ی نفوذ یک کشور است. منظور از مذهب، طیفی از اعتقادات، علائق، گرایش‌ها و آرمانهای مردم و مسئولین یک کشور را در بر می‌گیرد و همچنین عملکردها و فعالیت‌هایی را که رنگ و بوی مذهبی دارند و یا با پشتوانه اعتقادات مذهبی شکل می‌گیرند را شامل می‌شود. منظور از حوزه‌ی نفوذ نیز شکل‌گیری فضاها برای حضور مرئی و نامرئی یک کشور است تا بتواند ارزش‌های مدنظر خود را ترویج نماید. به عبارتی دیگر ایجاد حوزه‌ی نفوذ به منزله‌ی امکان نقش آفرینی یک کشور در خارج از مرزهایش قلمداد می‌شود و گسترش آن با تداوم نگرش‌های مثبت گروهها، جوامع و شهروندان دیگر کشورها نسبت به عملکرد آن کشور اتفاق می‌افتد.

در این تحقیق، مذهب تشیع و کشور ایران به‌عنوان مورد انتخاب شده‌اند. بنابراین از نظر مقطع زمانی، سالهای پس از انقلاب اسلامی (از سال ۱۳۵۷ به بعد) را شامل می‌شود؛ یعنی زمانی که مذهب شیعه ماهیت سیاسی پیدا کرد و باعث شد تا دولت جمهوری اسلامی با ماهیت دینی و مذهبی به‌عنوان یک بازیگر مهم در صحنه‌ی بین‌المللی نمایان شود.

روش انجام تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات مبتنی بر اسناد، مدارک، آمار و ... مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. نتیجه‌ی پژوهش نشان داد که پدیده مذهب در صورت فراهم شدن برخی شرایط، نقش قابل توجهی در گسترش حوزه نفوذ ایفا می‌کند.

واژه‌های کلیدی: مذهب، حوزه نفوذ، ایران، شیعه، ژئوپلیتیک.

* E-mail: sayedabasahmadi@yahoo.com

۱- مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و رخداد‌های متعدد بعدی که عمدتاً متأثر از آن بودند، تشیع به یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار دنیای ژئوپلیتیک تبدیل شد. البته انقلاب اسلامی خود تا حد زیادی متأثر از معارف شیعی بود و از آموزه‌ها و آرمانهای آن بهره‌برداری کرده بود. در واقع، محور اصلی حرکتی که در ایران از سال ۱۳۴۲ آغاز شد و به پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ انجامید، پدیده‌ای به نام «مذهب» بود. برخلاف نظر اندیشمندانی که مذهب را در عصر جدید، عنصری روبنایی و نماد جمود، تحجر و عقب‌ماندگی قلمداد می‌کردند، مذهب در انقلاب اسلامی نقشی زیربنایی را ایفا کرد (مطهری، ۱۳۵۸: ۴۰). به نظر می‌رسد عمده مشکلات نظریه‌پردازان غربی در تحلیل نادرست انقلاب اسلامی، ناشی از این است که آنان عامل اصلی پیروزی انقلاب اسلامی را که آموزه‌های شیعی و عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی شیعه بوده است را نادیده گرفته‌اند. امری که در ادبیات سیاسی مدرن و بر اساس مبانی نظریه‌های جدید غربی، قابل درک و توضیح نیست. این در حالی است که در کنار دیگر عوامل ایجاد کننده انقلاب، که هر کدام به نوبه خود سهمی در آن داشتند، بدون تردید نمی‌توان از عامل اصلی که پدیده‌ی مذهب و مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی شیعه است صرف‌نظر کرد (ابراهیم، ۱۳۸۶: ۱۳۱) و (keramer, 1997: 82).

در اثر انقلاب اسلامی، پتانسیل نهفته در مذهب تشیع شکوفا شد و این مذهب در کشور بزرگی مثل ایران به قدرت سیاسی دست یافت. کشوری که از یک طرف به دلیل موقعیت منحصر به فرد جغرافیایی و ژئوپلیتیک در آسیای جنوب غربی و نیز دارا بودن ذخایر عظیم انرژی فسیلی در منطقه خلیج فارس و خزر، دنیا به آن چشم دوخته است (توال، ۱۳۸۲: ۵۶). از طرف دیگر، انقلاب در کشوری رخ داده بود که با اکثریت ۹۰ درصدی جمعیت شیعه و در برگرفتن تقریباً ۴۰ درصد از شیعیان جهان، کانون قلمروهای شیعی به‌شمار می‌رود و بنابراین تأثیرات زیادی را در خارج از مرزها از خود به‌جا گذاشت.

به این ترتیب، روحیه‌ی انقلابی تکامل‌یافته در قالب آرمانهای انقلاب اسلامی، پس از انقلاب در درون مرزهای ملی محدود نشد و به خارج از مرزها نیز سرایت کرد. این مساله در اصول ۳، ۱۱، ۱۵۲ و ۱۵۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفته بود (قانون

اساسی جمهوری اسلامی، به اهتمام طالشی، ۱۳۸۰). به هر حال بهره‌مند شدن مذهب تشیع از پشتوانه قدرت سیاسی در ایران و آمادگی قلمروهای شیعی پیرامونی برای تحرک، تقویت و ارتقای سطح سیاسی خود، زمینه‌ها و بسترهای مناسبی را برای حضور ایران در خارج از مرزها فراهم نمود. این حضور در شکل عملکردها و اقدامات مختلف نمایان شد و تعاملات متقابل مرکز- پیرامون در دنیای تشیع برقرار شد.

۲- روش تحقیق و گردآوری اطلاعات

در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده و اطلاعات مورد نیاز از اسناد و مدارک مکتوب (کتاب، مجلات تخصصی، مقالات و ...) و نیز از اطلاعات شبکه جهانی (اینترنت) جمع‌آوری شده است. همچنین در این زمینه با برخی از کارشناسان و صاحب‌نظران مربوطه مصاحبه به عمل آمده است. فرضیه‌ی تحقیق در قالب جمله‌ی زیر بیان شده است: «پس از انقلاب اسلامی، تشیع و اقدامات نشأت گرفته از آن، حوزه نفوذ ایران را در ابعاد آموزشی، فرهنگی، سیاسی و رسانه‌ای گسترش داده است».

برای ارزیابی فرضیه تحقیق، اطلاعات گردآوری شده با روش تحلیل کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. بخش عمده‌ای از اطلاعات و آمار در قالب جدول، نمودار، نقشه و مدل ارائه شده است. در این راستا از نرم افزار ArcView استفاده شده است. در بخش دیگری از پژوهش، مستندات، شواهد، قرائن، رویدادها و تحولات، مبنای استدلال و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۳- مباحث نظری

۳-۱- اهمیت دین و مذهب

همه‌ی جوامع شناخته شده بشری، از گونه‌ای دین برخوردار بوده و هستند. دین در بر دارنده بنیادی‌ترین ارزش‌ها و هنجارهاست و از این رو، اعمال و کنش‌های آدمیان همواره تحت تأثیر دین و تعالیم دینی قرار داشته است. آموزه‌های دینی چنان تأثیر و نفوذ عمیق و گسترده‌ای دارند

که تأثیر آنها حتی در جوامع لائیک و دین‌گریز غربی نیز انکارناپذیر است. دین به افراد انگیزه می‌دهد، اهداف آنان را مشخص می‌سازد، و دستورالعمل‌هایی برای نحوه انجام کنش‌هایشان صادر می‌کند. (بختیاری، ۱۳۸۵: ۳۵۱). کنینگ درباره‌ی اهمیت دین در زندگی انسان می‌گوید: بشر در طول تاریخ و در سراسر عالم، «دینی» بوده است. هیچ فرد و اجتماعی را نمی‌توان یافت که حیاتی فاقد تجربه دینی و تاریخی بدون «اله» را سپری کرده باشد (کنینگ، ۱۳۵۵: ۱۲۶). حضور فراگیر دین - در طول تاریخ و در پهنای جغرافیا - باعث گردیده که بسیاری از دین‌شناسان و دین‌باوران بر فطری بودن آن تأکید کرده و اذعان نمایند که نهاد بشر با دین سرشته شده است (الیاده، ۱۳۷۲: ۱۲۲). تاریخ بشر گواه این مدعاست که با زائل شدن صورتی از اعتقاد دینی در میان مردمی، صورت دیگری پدید می‌آمده و جای دین منسوخ را می‌گرفته است. بی‌آنکه بخواهیم بر اثبات فطری و یا طبیعی بودن دین اصرار ورزیم، در بسیط‌ترین صورت چنین می‌توان گفت که انسان به نحو چاره‌ناپذیری به انواع و اقسام شیوه‌ها، «دینی» بوده و اقتضای شرایط یا طبیعت انسانی، همواره چنین جهتی را دیکته می‌کرده است (شجاعی زند، ۱۳۷۶: ۹). تخمین زده می‌شود که تقریباً حدود ۹۰ درصد از جمعیت جهان طرفدار یک سری عقائد یا ایده‌هایی هستند که می‌توان آنها را با تسامح دین نام نهاد. با توجه به این واقعیت که بسیاری از ما مدعی داشتن عقائد مذهبی هستیم، می‌توان فرض نمود که دین در شکل‌های متنوع خود قادر به برقراری ارتباط اجتماعی می‌باشد. در حقیقت در بسیاری از سرزمین‌های دنیا، جاهایی که دین در زندگی اجتماعی تا حد زیادی نفوذ پیدا کرده است، مانند خاورمیانه، درک کامل یک اجتماع بدون اینکه نگاهی به دین آن داشته باشیم غیر ممکن است (اسکات و هال، ۱۳۸۲: ۱۰). نقش اساسی دین و مذهب در پیدایش، دگرگونی و بالندگی فرهنگ و تمدن بشری نیز امری انکارناپذیر است (خضری، ۱۳۸۴: ۱). بسیاری از تحولات سیاسی اقتصادی و فرهنگی در طول تاریخ منشا دینی دارند. ماکس وبر درباره‌ی اهمیت نقش باورهای مذهبی در فرهنگ یک ملت می‌نویسد: «انسان جدید حتی با بیشترین حسن نیت، نمی‌تواند اهمیت و تأثیر باورهای دینی را در فرهنگ و خصلت ملی باز شناسد» (وبر، ۱۳۷۰: ۱۵۷). به اعتقاد اکثر قریب به اتفاق صاحب‌نظران، دین و مذهب یکی از منابع و سرچشمه‌های عمده‌ی فرهنگ سیاسی جوامعی است که از اعتقاد و ایمان دینی برخوردارند. به عبارتی دیگر، مجموعه باورها،

ارزش‌ها، آموزه‌ها و نمادهای مذهب یک جامعه نقش مهمی در شکل دادن به گرایش و جهت‌گیری مردم آن جامعه در قبال نظام سیاسی ایفا می‌نماید (هنری لطیف پور، ۱۳۸۰: ۱۰). از طرف دیگر حکومتها نیز برای بهره‌مند شدن از میزان بالا و قابل قبول مشروعیت، حداکثر تلاش خود را به‌کار می‌برند و بویژه در جوامع اسلامی برای امور مذهبی و معنوی شهروندان برنامه‌ریزی می‌کنند (حافظ‌نیا و دیگران، ۱۳۸۷: ۵).

۳-۲- نگاه جغرافیدانان به دین و مذهب

مذهب، مورد مطالعه‌ی جغرافیدانان است؛ زیرا برای فهمیدن چگونگی اشغال کره‌ی زمین اساسی است. جغرافیدانان، مکان مذاهب مختلف جهان را با مدرک مورد بررسی قرار می‌دهند و توضیحاتی را برای اینکه چرا برخی مذاهب توزیع‌های پراکنده داشته و برخی دیگر متمرکز هستند را ارائه می‌کنند. برای شناخت اینکه چرا برخی مذاهب توزیع‌های گسترده‌ای نسبت به دیگر مذاهب دارند، جغرافیدانان به اختلاف‌هایی که در ادای فرایض دینی وجود دارد، نظر می‌اندازند. در به‌کار بردن مفاهیم جغرافیای بنیادی، جغرافیدانان محل‌های مشخص منشا مذاهب را مورد مطالعه قرار می‌دهند. جغرافیدانان تمایل بین جهانی شدن و تنوع محلی، بویژه در مورد مذهب را بنا به دلایل گوناگون زیر مورد مطالعه قرار می‌دهند:

- مردم به‌طور عمیق به مذہبشان توجه دارند و ارزش‌های عمیق قلبی و باورهای خود را به‌عنوان توصیف فرهنگ به تصویر می‌کشاند.
- برخی مذاهب به‌طور واقعی تمایل به جهانی شدن دارند، در حالی که دیگر مذاهب در پهنه‌های محدود جغرافیایی توسعه‌یافته‌اند.
- ارزش‌های مذهبی در فهمیدن نه تنها چگونگی هویت و زبان مردم اهمیت دارد، بلکه همچنین به روش‌های معنی‌داری توجه دارد که چشم‌انداز را سازمان‌دهی می‌کند.
- بیشتر مذاهب پیوستگی منحصر به فردی دارد. بنابراین سازگاری با مذاهب جهانی معمولاً با دور شدن از مذهب محلی سنتی تمایل دارد، در حالی که مردم می‌توانند از نقطه‌نظر جهانی زبانهای مهم و نیز زبان فرهنگ محلی خود را یاد بگیرند.
- به مانند زبان، مهاجران مذهب خود را به مکان‌های جدید می‌برند، ولی آنها ضمن یادگیری

زبان مکان جدید، مذهب خود را حفظ می‌کنند (خالدی، ۱۳۸۴: ۸۸-۸۷).

۳-۳- ژئوپلیتیک مذهب

مذهب به معنای احساسات و رویدادهایی که برای انسان در عالم تنهایی و در اجتماع روی می‌دهد (جیمز، ۱۳۷۳: ۶)، در گذشته، یکی از عوامل موثر در تفکیک مرزهای جغرافیایی بود. در قرن بیستم نیز کم و بیش نقش آفرینی عوامل مذهبی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و پدیده‌های ناشی از آن تداوم داشته است. در حال حاضر هم ثبات سیاسی برخی از کشورها تا حد زیادی در ارتباط با توزیع فضایی مذهب و نیز زبان است. به گونه‌ای که می‌توان گفت در دو دهه گذشته مذهب به عرصه ژئوپلیتیک بازگشته است (سیمبر، ۱۳۸۵: ۱۰۸). در حقیقت مذهب در کنار زبان، یکی از قوی‌ترین نیروهای موثر در کشورهای مستقل کنونی محسوب می‌شود. همچنین عامل مذهب هنوز علت وجود و بقای بسیاری از کشورها است (جردن و راوتری، ۱۳۸۰: ۱۷۱). گلاسرن نیز به نقش مذهب در پدیده‌های سیاسی اشاره می‌کند و برخی از موارد آنرا بر می‌شمارد: «ظهور ایرلند به دلیل وجود دو مذهب کاتولیک و پروتستان، سوریه به سبب وجود مسلمانان و مسیحیان، هند به دلیل وجود دو مذهب اسلام و هندو، فلسطین به واسطه وجود یهودیان و مسلمانان، نمونه‌هایی هستند که نقش آفرینی مذهب در آنها نمایان است. در هر کدام از این مناطق، زمانی که نقشه سیاسی دنیا و دوره تاریخی منطبق با آن تغییر می‌کرد، گروه اقلیتی در واحدهای جدید شکل می‌گرفتند و بعضی از آنها مشکلاتی را در راه آمیزش با نظام ملی به وجود می‌آوردند» (صحفی، ۱۳۸۰: ۵۵). اهمیت عامل دین و مذهب در برخی از مناطق مذکور به حدی بود که باعث تجزیه‌ی همه‌جانبه و از بین رفتن اتحاد ملی شد. مثلاً تجزیه‌ی شبه قاره‌ی هند به دو کشور پاکستان و هند صرفاً در اثر اختلاف بین مسلمانان و هندوها در ۱۹۴۷ اتفاق افتاد (سیف‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۷۹). در لبنان نیز به‌عنوان یک ملت عرب، مسیحیان و مسلمانان تا حدودی موفق به جداسازی سرزمین خود گردیده‌اند. در ملت‌هایی که در آنجا انتخابات به صورت آزاد برگزار می‌شود، الگوهای انتخاباتی به‌طور مکرر گزارش‌هایی از تمایل به چنین اختلافات داخلی را به ثبت رسانیده است. حتی، در میان ملت‌هایی که تفاوت‌های مذهبی یا زبانی، احساسات جدایی‌طلبانه‌ای را دامن زده است، نقشه‌ی انتخابات

آنها از الگوی زبانی و مذهبی شان تبعیت می‌کند (جردن و راوتتری، ۱۳۸۰: ۱۷۱). با این حال، گلاسز یادآوری می‌کند که نباید تغییر و تحولاتی که در این زمینه ایجاد شده را فراموش کنیم. «زیرا ما خوشبختانه دوران جنگ‌های مذهبی را که اروپا را شکل دادند، پشت سر گذاشته‌ایم و در عصری زندگی می‌کنیم که در آن جنگ‌های مذهبی منطقه‌ای و پیچیدگی‌هایی که در آن نقش مهمی ایفا می‌کرد، دیگر وجود ندارد. به‌طور مثال، در ایرلند شمالی، درگیری و جنگ بیشتر از آنکه مذهبی و میان کاتولیک و پروتستان باشد، سیاسی است» (صحفی، ۱۳۸۰: ۵۵).

۳-۴- نظریه‌های گسترش حوزه نفوذ

۳-۴-۱- نظریه تمایل ذاتی مکان به گسترش حوزه نفوذ

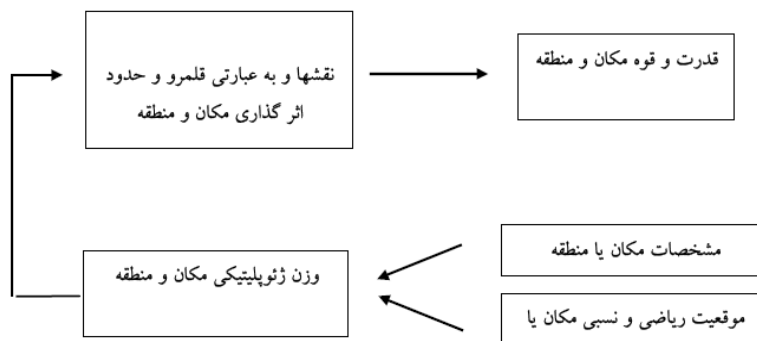
مکان‌ها و مناطق جغرافیایی مختلف، بر اساس موقعیت و مشخصات خود، دارای ارزش‌های متفاوتی هستند. مجموعه این ارزش‌ها که عمدتاً متأثر از عوامل جغرافیایی است، به یک مکان یا منطقه قدرت می‌بخشد و مکانها یا مناطق هم معمولاً از این قدرت در راستای توسعه حوزه نفوذ و اثرگذاری خویش استفاده می‌کنند.

ارزش‌های ژئوپلیتیک یک مکان یا منطقه از طرفی تحت تأثیر ویژگی‌ها و مشخصات درونی آن نیز می‌باشد. این ارزش‌ها ممکن است از توان‌های طبیعی یک منطقه نظیر موقعیت و وسعت، منابع و معادن، اقلیم، دسترسی به دریاها و تنگه‌ها مهم و ... ناشی شود یا اینکه محصول ویژگی‌های انسانی و اجتماعی از قبیل قدمت تاریخی، قدرت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی، علمی یا فنی باشد. مجموعه این متغیرها، قابلیت‌ها و استعدادها بالقوه و بالفعل یک مکان یا منطقه جغرافیایی نظیر یک کشور را نشان می‌دهند.

مطالعه‌ی موقعیت و ویژگی‌ها در یک مکان و منطقه جغرافیایی به ما کمک می‌کند تا تصویر بهتری از آن داشته باشیم. این موضوع همچنین به درک بهتر اینکه یک مکان یا منطقه‌ی جغرافیایی تا چه اندازه قدرت دارد و چه کارکردها و نقش‌هایی را در زمینه‌ی مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌تواند بازی کند، کمک خواهد نمود. موضوع حائز اهمیت دیگر این است که اساساً این نقش‌ها در چه قلمرو و حیطه‌ای تأثیرگذار است؟ به‌عبارتی دیگر

دایره اثرگذاری و یا حوزه نفوذ یک بازیگر چه قدر است؟ آیا نقش آفرینی یک مکان یا منطقه، صرفاً اثرات درون مکانی و درون منطقه‌ای دارد یا اینکه می‌تواند حالت برون مکانی و برون منطقه‌ای نیز به خود بگیرد؟ اگر تأثیرگذاری قدرت فراتر از مرزهای مکان یا منطقه است، مقیاس عملکرد به یک لایه پیرامونی نازک محدود می‌شود، منطقه‌ای وسیع را شامل می‌شود، پهنه‌ی یک قاره را در بر می‌گیرد، یا تمام سطح کره زمین را؟

معمولاً بین قلمرو تأثیرگذاری نقش‌های یک مکان و منطقه جغرافیایی با میزان قدرت آن رابطه‌ای وجود دارد. یعنی هر چه نقش‌ها دارای عملکرد وسیع‌تر و به عبارتی دوربردتر باشند، قدرت مکان جغرافیایی بیشتر می‌شود. چرا که وسعت بیشتر میدان این عملکردها درجه بالاتر تأثیرگذاری آنها را بر سایر مکانها و مناطق منعکس می‌نماید (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۶).

مدل شماره ۱: مکان و تمایل ذاتی به افزایش حوزه نفوذ

(منبع: حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۷)

به‌طور کلی وزن ژئوپلیتیک مکان و منطقه جغرافیایی برای آن میزان مشخصی از قدرت را به بار می‌آورد که می‌تواند بر روی مکانها و مناطق کم‌وزن‌تر اثر گذاشته و به عبارتی اعمال قدرت نماید. بنابراین مکانها و مناطق جغرافیایی دائماً در حال کوشش و تکاپو برای افزایش وزن ژئوپلیتیک و کسب قدرت بیشتر بوده و با یکدیگر رقابت می‌نمایند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۸). بدون تردید هدف آنان از این رقابت، افزایش قدرت است تا با استفاده از آن حوزه نفوذ و

اثرگذاری خود را گسترش دهند. آنان در این گیر و دار تلاش می‌کنند تا بر مزیت‌های نسبی خود تأکید کنند، استعداد‌های خود را بکاوند و از طریق این استعدادها و توانها و در واقع داشته‌های خود، حیطه عملکرد خود را افزایش دهند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۶). همان‌طور که در سطح داخلی «توانایی نفوذ بر دیگران ویژگی عمده قدرت است» (عالم، ۱۳۸۰: ۹۱)، در سطح بین‌المللی هم امکان نقش‌آفرینی و اثرگذاری یک کشور بر دیگر کشورها و جوامع و بهره‌مندی از حوزه نفوذ وسیع و عمیق از نشانه‌های وجود قدرت به حساب می‌آید.

۳-۴-۲۴- نظریه نظام جهانی والرش‌تاین

ایمانوئل والرش‌تاین در نظریه‌ی نظام جهانی با رویکردی فرهنگی و با کارکردی اقتصادی و با تأکید بر طبیعت به‌هم پیوسته جهان، سعی نمود تا مناسبات بین عناصر مختلف نظام جهانی و شکل‌گیری حوزه‌های نفوذ را در چهار چوب یک الگوی سه وجهی مرکز، پیرامون و نیمه‌پیرامون تبیین نماید. از دیدگاه وی، نظام جهانی دارای سه بخش مجزای مرکز، پیرامون و نیمه‌پیرامون است. مرکز، پیشرفته‌ترین فعالیت‌های اقتصادی نظیر بانکداری، تولید صنعتی، کشاورزی پیشرفته فنی و کشتی‌سازی را دارد. کشورهای مرکز در ابعاد سیاسی، اقتصادی و نظامی نقش مسلطی در صحنه نظام بین‌الملل ایفا می‌کنند و دارای بیشترین حوزه‌های نفوذ و تأثیرگذاری هستند (سیف‌زاده، ۱۳۷۶: ۱۲۵). نیمه‌پیرامون جایگاه میانه‌ای را بین مرکز و پیرامون اشغال می‌کند. بنابراین در حالی که نفوذ ویژه‌ای بر مرکز ندارد، میدانی از نفوذ و اثرگذاری را در پیرامون شکل می‌دهد. کشورهای نیمه‌پیرامون با توجه به شرایط اقتصادی آنها از یک موقعیت به موقعیت دیگر صعود یا سقوط می‌کنند. اعضای نیمه‌پیرامون دارای ویژگی‌های مشترکی با دو جایگاه دیگر یعنی مرکز و پیرامون هستند. یعنی هم قربانی استثمار هستند و هم دیگران را استثمار می‌کنند و بدین ترتیب در حالی که مرکز، هم پیرامون و هم نیمه‌پیرامون را استثمار می‌کند، نیمه‌پیرامون نیز پیرامون را استثمار می‌کند. حضور نیمه‌پیرامون برای ثبات در نظام‌های شدیداً استثماری ضروری است. زیرا از شکل‌گیری یک اتحاد ضد محور (شامل تمامی کشورهای خارج از محور) جلوگیری می‌کند (مویر، ۱۳۷۹: ۳۹۵). در رده‌ای پایین‌تر از نیمه‌پیرامون، پیرامون قرار دارد. کشورهای نظام حاشیه بسیار ضعیف هستند و قادر نیستند

سرنوشت خود را در صحنه نظام سرمایه بین‌المللی رقم بزنند. پیرامون به تولید مواد خام برای صنایع دو نظام دیگر اشتغال دارد (سیف‌زاده، ۱۳۷۶: ۱۲۶).

تأکید فراوان بر عامل کارکرد اقتصادی و تحلیل حوزه‌های نفوذ بر پایه‌ی پدیده‌هایی نظیر استعمار و استثمار از ویژگی‌های نظریه والرشتاین است. بدین ترتیب طبیعی است که او از عوامل غیر مادی مثل توجه به ارزش‌های بشری غافل شود. اگر صاحب‌نظران غربی بتوانند ذهنیت خود را، که تا این اندازه گرفتار اقتصاد و نفوذ استثماری است، از این مسائل رها کنند، متوجه خواهند شد که نظام‌های مرکز - پیرامون می‌توانند در سطح جهانی بر پایه سایر متغیرها نیز شکل بگیرند. مثلاً در مدل مرکز - پیرامون ژئوپلیتیک شیعه، عامل اصلی و زیربنایی به جای استثمار و بهره‌کشی، عامل اعتقادی و غیر مادی است. در اینجا مرکز به‌دنبال استثمار و بهره‌کشی از پیرامون و نیمه‌پیرامون نیست، بلکه عوامل اعتقادی، دینی و همبستگی‌های غیرمادی دلیل شکل‌گیری آن به حساب می‌آید.

۳-۴-۳- نظریه قدرت نرم جوزف نای

نظریه‌ی «قدرت نرم»^۱ در سال ۲۰۰۴م به وسیله‌ی یکی از صاحب‌نظران سیاست خارجی آمریکا و استاد دانشگاه هاروارد، به نام «جوزف نای»^۲ در قالب انتشار کتابی به همین نام ارائه شد (Nye, 2004). نای در این کتاب بر نقش تعیین‌کننده ابزارهای قدرت نرم در حوزه‌های فرهنگ، اطلاعات و دیپلماسی برای توسعه حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی آنها از طریق انتشار ارزش‌ها، الگوها، مزیتها، سیاست‌ها، تولیدات، نوآوریها و علائق آنها تأکید می‌نماید.

قدرت نرم مبتنی بر ظرفیت‌های فرهنگی، رسانه‌ای و دیپلماتیک قرار دارد و متضمن استفاده از استراتژی اقناع، مقبولیت و پذیرش داوطلبانه و در یک کلام نفوذ اجتماعی، روحی و معنوی می‌باشد. بدین ترتیب صاحب قدرت با استفاده از ابزارها و روش‌های فرهنگی، رسانه‌ای و دیپلماتیک سعی بر نفوذ در قلبها و آمال و باورهای دولتمردان، نخبگان و مردم کشور مقابل یا هدف را دارد تا از این طریق، نوعی پذیرش قلبی و عمومی در جامعه و کشور هدف نسبت به

^۱ - Soft Power

^۲ - Josef. S. Nye

سیاست‌ها، برنامه‌ها، ارزش‌ها، تولیدات و الگوهای خود ایجاد نموده و حوزه‌ی نفوذ فضایی و ژئوپلیتیکی خود را گسترش دهد. بدین ترتیب حساسیت‌های منفی و تلقی مداخله خارجی در امور داخلی را کاهش می‌دهد و در مردم و نخبگان و دولتمردان کشور هدف نوعی اقبال عمومی نسبت به ارزش‌ها، مزیت‌ها، الگوها و سیادت دولت قدرتمند ایجاد می‌نماید (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۵۶).

منابع قدرت نرم با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای (مکتوب، فیزیکی الکترونیکی و غیره)، دیپلماسی و معماری هنری و ذوقی، تصویرسازی هویت ملی از خود و دیگران، دیپلماسی و جنگ روانی، دیپلماسی فرهنگی و تبلیغات، دیپلماسی علمی و آموزشی نظیر اعطای بورسیه‌ها، روابط علمی و دانشگاهی، برگزاری کنفرانسها و سمینارها و نظایر آن، الگوپردازی ارزش‌های ملی خود برای دیگران نظیر استراتژی آمریکا برای توسعه ارزش‌های آمریکائی و جهانی‌سازی آن بویژه بر منطقه خاورمیانه، اعمال و اجرا می‌گردد (نای، ۱۳۸۳: ۳۹-۱).

معنی‌دار بودن این منطق و تحقق گسترش حوزه نفوذ و مرزهای فضایی و ژئوپلیتیکی کشور قدرتمند، مستلزم اتخاذ استراتژی قدرت نرم و الگوسازیهای جذاب بر پایه مزیت‌های خود انگیزه می‌باشد. این استراتژی است که می‌تواند بر قلبها و روح و روان ملت‌های دیگر و نخبگان آنها تأثیر بگذارد و فرایند جذب ارزش‌ها و الگوها و مزیت‌های دولت و جامعه قدرتمند را در جوامع و کشورهای ضعیف‌تر و پیرامونی فراهم کند و نوعی سیادت و برتری فرهنگی و توأم با اقبال و پذیرش را به وجود آورد. در حالی که کاربرد استراتژی زور نتیجه معکوس دارد و اگر چه ممکن است غلبه و سلطه‌ی ظاهری را بر کشور و فضاهاى جغرافیایی ضعیف‌تر و کم توان فراهم کند، ولی در بطن جامعه، ملت و نخبگان و حتی دولتمردان کشور مغلوب و تحت سلطه نوعی حساسیت منفی و مقاومت پایدار بر علیه قدرت متجاوز و سلطه‌گر پدید می‌آورد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۵۹).

۳-۵- جغرافیای شیعه

از نظر جغرافیایی بیشتر شیعیان در منطقه‌ی خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می‌کنند. در این منطقه، کشوری که هم از نظر کل جمعیت و هم از نظر درصد، بیشترین میزان را به خود اختصاص داده است، ایران است. بر اساس بیشتر آمارها، ۹۰ درصد از جمعیت ۷۰ میلیونی

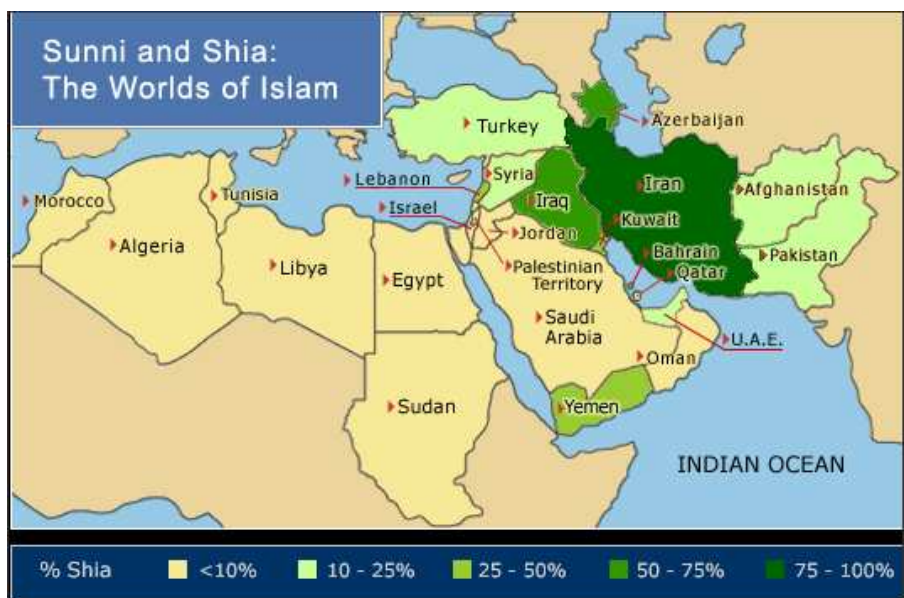
ایران را شیعیان تشکیل می‌دهند که این تعداد بیش از ۴۰ درصد کل جمعیت شیعه جهان است. بنابراین در این موضوع که ایران کانون جوامع شیعی جهان به‌شمار می‌رود، هیچ‌گونه ابهامی باقی نمی‌ماند؛ واقعیتی مسلم و انکار نشدنی که بیشتر صاحب‌نظران به آن اذعان دارند (احمدی، ۱۳۸۶: ۸).

پس از ایران بیشتر شیعیان در کشورهای زندگی می‌کنند که عمدتاً در اطراف ایران هستند و بیشتر آنها با ایران پیوستگی جغرافیایی (مرز خشکی یا آبی) دارند. عراق، بحرین، آذربایجان، عربستان سعودی، ترکیه، پاکستان، افغانستان، امارات عربی متحده، کویت، قطر و عمان از جمله این کشورها به‌شمار می‌آیند. علاوه بر اینها کشورهای هستند که جمعیت قابل ملاحظه‌ای شیعه در آنها زندگی می‌کنند اما در پیوستگی بلافصل ایران قرار ندارند. این گروه از کشورها نیز از این نظر که همگی در قاره آسیا واقعند، با هم وجه اشتراک دارند. لبنان، یمن، سوریه، هند، تاجیکستان و ازبکستان از جمله این کشورها هستند. به این مناطق شیعه‌نشین باید شیعیان پراکنده در سایر نقاط جهان را نیز اضافه نمود. شیعیانی که در خارج از قاره آسیا و عمدتاً در اروپا، آفریقا و آمریکا زندگی می‌کنند.

بنابر آنچه گفته شد به‌نظر می‌رسد که می‌توان از دیدگاه جغرافیایی جوامع گوناگون شیعه را به چهار بخش زیر تقسیم بندی کرد: الف: شیعیان ایران؛ ب: شیعیان پیرامون ایران؛ ج: سایر شیعیان آسیا؛ د: گروههای پراکنده شیعه در سایر نقاط جهان.

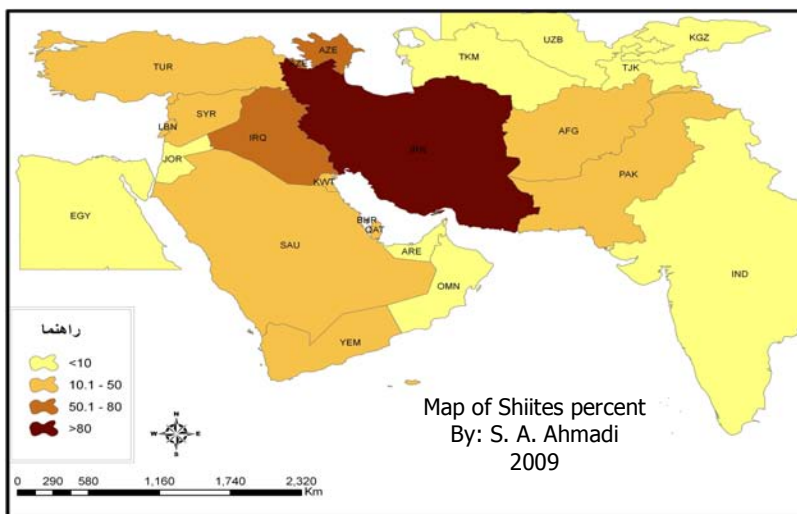
با توجه به این شکل پراکندگی جغرافیای شیعیان مشخص می‌شود که ایران، علاوه بر سایر مزیت‌ها و قابلیت‌های خود، نظیر برخورداری از موقعیت جغرافیایی و ارتباطی استثنایی در منطقه خلیج فارس و جایگاه منحصر به فرد در ژئوپلیتیک انرژی، محوری نیز در دنیای تشیع دارد. این عوامل زمینه را برای مدیریت و رهبری ایران در دنیای شیعه فراهم می‌نماید. بنابراین روشن است که این کشور نمی‌تواند نسبت به سرنوشت شیعیان بی‌تفاوت باشد. بدین ترتیب درک ویژگیهای جغرافیای شیعه برای سیاست خارجی ایران یک ضرورت غیر قابل انکار است. از طرفی نقشه‌ی جغرافیای شیعیان به ما نشان می‌دهد که بیشتر شیعیان در خاورمیانه، بویژه منطقه‌ی خلیج فارس یا مناطق نزدیک به آن زندگی می‌کنند. بیش از ۷۰ درصد جمعیت منطقه‌ی خلیج فارس را شیعیان تشکیل می‌دهند. منطقه‌ای که از قضا بیش از ۶۰ درصد ذخایر

نفت جهان را نیز در خود جای داده است (توال، ۱۳۸۲: ۲۰). این ظرفیت جغرافیایی بالا، در صورت خودآگاهی و رشد سیاسی شیعیان، می‌تواند در آینده ژئوپلیتیک جدیدی را برای منطقه ایجاد نماید.

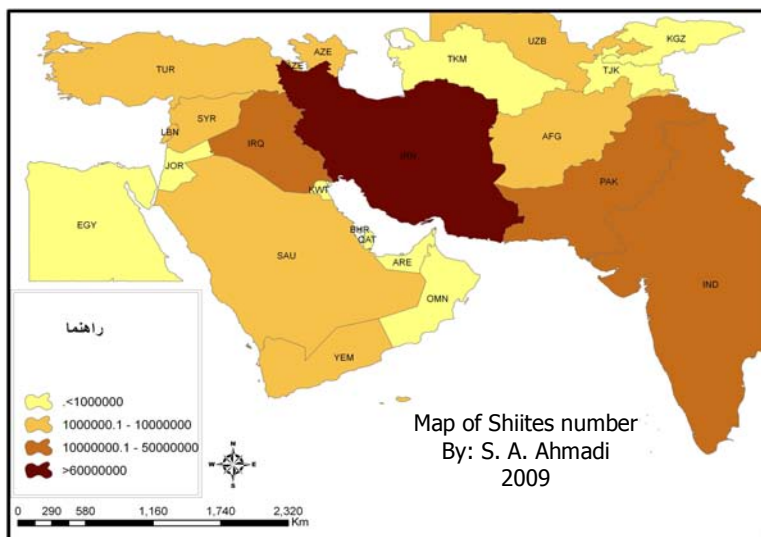
نقشه شماره ۱: نمایی از توزیع جغرافیایی شیعیان

(Source: <http://www.pbs.org>)

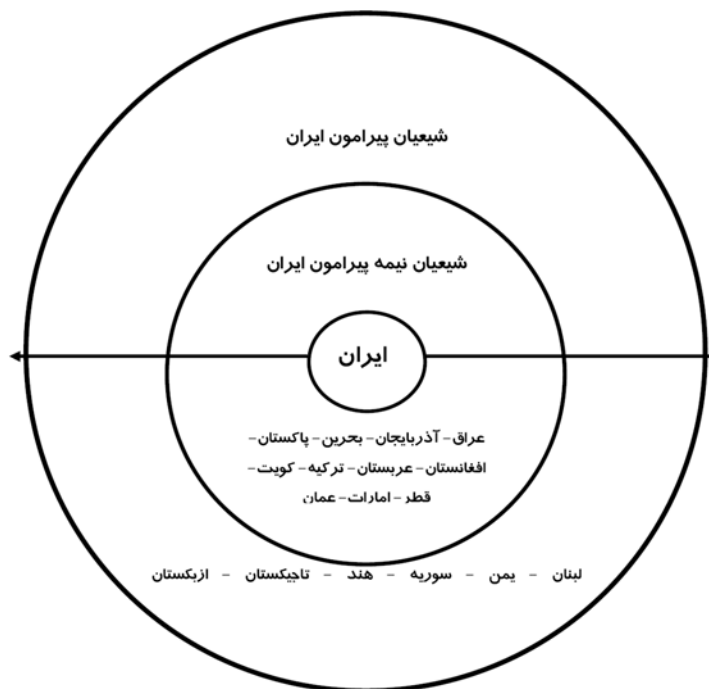

نقشه شماره ۲: پراکندگی شیعیان بر حسب درصد

(ترسیم: عباس احمدی، ۱۳۸۸)

نقشه شماره ۳: پراکندگی شیعیان بر حسب تعداد (همان)

مدل شماره ۲: مدل مرکز- پیرامون قلمروهای شیعی جهان

(مدل از: عباس احمدی، ۱۳۸۷)

۴- یافته‌های تحقیق

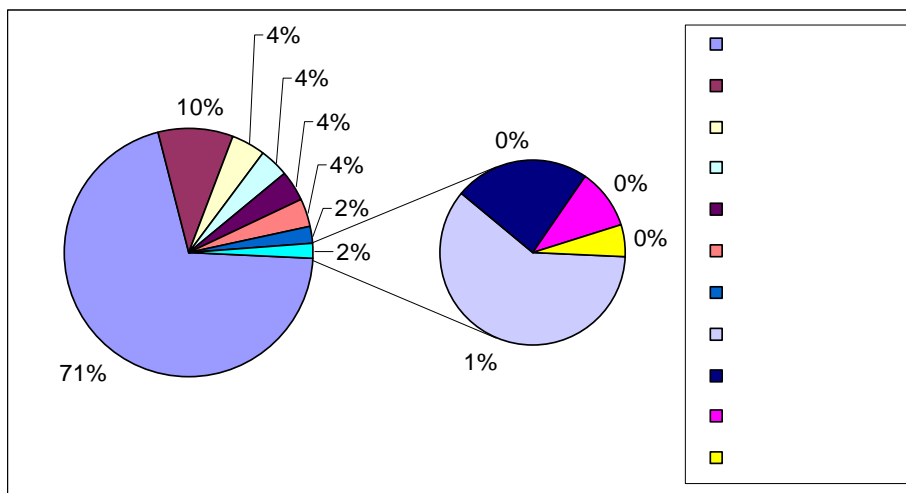
۴-۱- حوزه نفوذ علمی و آموزشی

در بعد علمی و آموزشی، ایران با تأسیس دانشگاهها و مراکز علمی و مذهبی مختلف در داخل و خارج از کشور، زمینه تحصیل دانشجویان شیعه مذهب خارجی را فراهم نموده است. تأسیس و توسعه مراکزی از جمله دانشگاه بین‌المللی مصطفی، دانشگاه بین‌المللی آل‌البیت، مؤسسه آموزش عالی اهل‌البیت، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، دانشگاه ادیان و مذاهب، جامعه‌الزهرا، مدرسه علمیه نرجس مشهد و ... در این راستا قابل توجه و ارزیابی

است. اسامی این مراکز خود تا حد زیادی دو جنبه مذهبی و بین‌المللی آنها را منعکس می‌کند. در میان این مراکز به نظر می‌رسد که دانشگاه بین‌المللی مصطفی دارای نقشی کلیدی باشد. نمایندگی‌های داخلی این دانشگاه که در اصطلاح به «جامعه المصطفی» مشهور شده است، علاوه بر قم در شهرهای تهران، مشهد، اصفهان، گرگان و اهواز دایر شده است. علاوه بر این، هم اکنون شعبه‌های جامعه المصطفی در بیش از ۶۵ کشور جهان مشغول فعالیتند. این در حالی است که مجموعه شعبه‌های آموزشی، مراکز پژوهشی و سایر موسسه‌های وابسته به این دانشگاه در داخل و خارج از کشور از عدد ۱۰۰ فراتر رفته است.

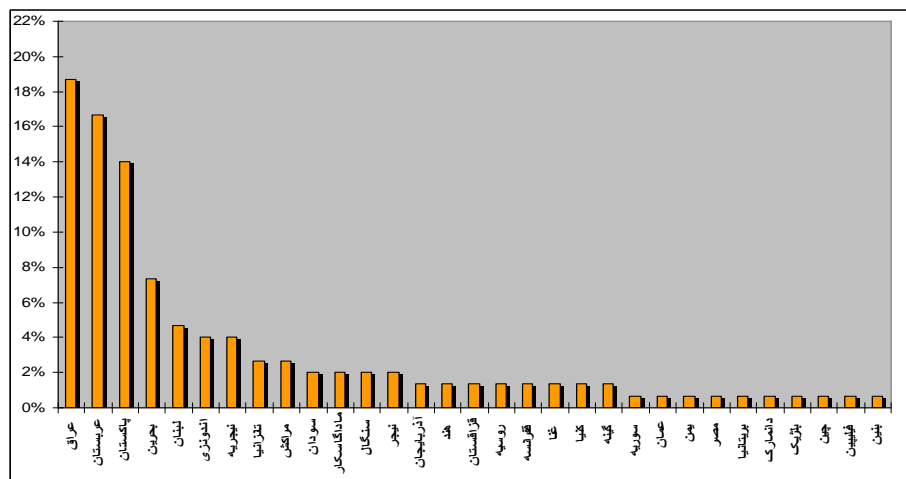
در حال حاضر ۱۸ هزار دانشجو در جامعه المصطفی در مقاطع گوناگون تمهیدی، کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری و سطح اجتهاد مشغول تحصیل هستند. این در حالی است که این دانشگاه تاکنون ۱۶ هزار نفر فارغ التحصیل داشته است. بُرد بین‌المللی دانشگاه سطح وسیعی را پوشش داده و دانشجویانی از ۱۰۸ کشور مختلف را در بر گرفته که عمدتاً از کشورهای همسایه و شیعه‌نشین هستند (اداره کل روابط عمومی و بین‌الملل جامعه المصطفی، ۱۳۸۷: ۶-۳).

علاوه بر مراکز مورد اشاره در بالا، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مؤسسه‌هایی در ایران ایجاد شدند که برخی از آنان مثل مؤسسه شیعه‌شناسی، مجمع جهانی شیعه‌شناسی و مؤسسه آل‌البیت عمدتاً ماهیت پژوهشی دارند. این مؤسسه‌ها و مراکز مشابه آن نظیر مؤسسه کتابشناسی شیعه و مرکز آموزش تخصصی شیعه‌شناسی، عمدتاً به انجام آموزش و پژوهش درباره‌ی مسائل مختلف شیعیان مشغولند. در ضمن عملکرد آنها نشان می‌دهد که دامنه‌ی فعالیت‌های آنها به شیعیان داخل کشور محدود نشده و درباره سرنوشت شیعیان در دیگر کشورها هم از خود علاقه و حساسیت نشان می‌دهند.

نمودار ۱ شماره: درصد دانشجویان در حال تحصیل در جامعه المصطفی

(گردآوری و ترسیم: احمدی، ۱۳۸۷)

نمودار شماره ۲: درصد دانشجویان دانشگاه بین المللی آل البیت (ع) - قم

(گردآوری و ترسیم: احمدی، ۱۳۸۷)

۴-۲- حوزه نفوذ فرهنگی و مذهبی

عمده‌ترین اقدامات ایران در زمینه‌ی فرهنگی و مذهبی در بخش‌های مختلف، به‌وسیله‌ی نهادها و سازمانهای گوناگون انجام می‌شود. بی‌تردید مهمترین نهاد فعال در این زمینه، «سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی» است که در سال ۱۳۷۴ تشکیل شد. این سازمان از ادغام بخش‌های فرهنگی و تبلیغی نهادها و موسسات دولتی و عمومی فعال در خارج از کشور به‌وجود آمد که پیش از این به‌طور پراکنده و جدا از هم فعالیت می‌کردند. مقر سازمان در تهران است و طبق اساسنامه می‌تواند به تأسیس نمایندگی و توسعه فعالیت‌های خود در خارج از کشور اقدام نماید. در حال حاضر، نمایندگی‌های فرهنگی این سازمان در خارج از کشور زیر عنوان «رایزنی فرهنگی سفارت خانه‌های جمهوری اسلامی ایران» فعالیت می‌کنند (سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۸۷: ۳- بروشور). تاکنون تعداد ۶۷ رایزنی فرهنگی در کشورهای مختلف تأسیس شده‌اند. این رایزنی‌ها در نقش شعبه‌های سازمان در خارج از کشور ایفای نقش می‌کنند.

«مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی» یکی دیگر از نهادهای فعال در زمینه فرهنگی است که در راستای ایجاد هماهنگی و تشکیل جبهه واحد مسلمانان در مقابل تبلیغات دشمنان اسلام به فعالیت می‌پردازد. در شورای عالی مجمع، تعدادی از اندیشمندان برجسته مذاهب گوناگون اسلامی از کشورهای مختلف همچون ایران، عراق، لبنان، مالزی، پاکستان، عمان و ایالات متحده حضور دارند و تعیین خط مشی و فعالیت‌های مجمع و نظارت بر آن را بر عهده دارند. بیش از ۱۰۰ نفر از دانشمندان جهان اسلام نیز در مجمع عمومی این سازمان عضویت دارند که از مذاهب مختلف اسلامی هستند. آنان مسائل و مشکلات کلی جهان اسلام را بررسی نموده و راهکارها و برنامه‌های خود را ارائه می‌دهند (سایت مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۸۸). همچنین «مجمع جهانی اهل بیت (ع)» به‌عنوان یک تشکل جهانی و غیردولتی پس از انقلاب اسلامی (سال ۱۳۶۹) در ایران تأسیس شد. در حال حاضر بیش از ۱۱۰ کشور در مجمع عمومی این مجمع، که هر چهار سال یک‌بار برگزار می‌شود، عضویت دارند. تاکنون ۴ مجمع عمومی تشکیل شده است. مجمع جهانی اهل بیت (ع) همچنین در بیش از ۳۰ کشور

دنیا مجامع محلی اهل بیت(ع) را تشکیل داده است. مقر اصلی مجمع در تهران است و بخشهایی از سازمان اداری آن در شهر قم قرار دارد(سایت مجمع جهانی اهل بیت، ۱۳۸۷).

علاوه بر تأسیس سازمانهای اشاره شده در بالا، در امر اعزام مبلغ به خارج از کشور نیز بعد از انقلاب اسلامی، فعالیت گسترده‌ای آغاز شد؛ به طوری که می‌توان از گزینش، آموزش، سازماندهی و اعزام مبلغ و مربی دینی به خارج از کشور به عنوان یکی از مهمترین فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی ایران بعد از انقلاب نام برد. «مرکز بین‌المللی تبلیغ» همه ساله تعداد فراوانی مبلغ از طلاب ایرانی و غیر ایرانی به کشورهای مختلف جهان اعزام می‌کند تا آموزه‌های اسلامی و معارف مکتب تشیع را گسترش دهند. در سال ۱۳۸۷ حدود هزار نفر از طلاب غیر ایرانی از طرف این نهاد به بیش از پنجاه کشور جهان، برای تبلیغ معارف دینی اعزام شدند(محمدی، ۱۳۸۷). این مرکز همچنین فعالیت‌های گسترده‌ای را در راستای فعالیت‌های قرآنی برای مخاطبان آن سوی مرزها طراحی کرده و توسعه فعالیت‌های مربوط به تبلیغ معارف شیعی را مد نظر خود قرار داده است(مشکی، ۱۳۸۷).

جدول شماره ۱: استفاده از مبلغین دینی و مذهبی در کشورهای مختلف توسط سازمان فرهنگ و

ارتباطات اسلامی(سال ۱۳۸۷)

مبلغین اعزامی	مبلغ ایرانی	مبلغ غیر ایرانی	به کار گیری مبلغ غیر ایرانی محلی	مبلغ استقراری ایرانی	مبلغ استقراری غیر ایرانی
تعداد	۱۶۳	۱۶۷۰	۶۷۷	۱۶	۱۲۰
تعداد کشورهای مقصد	۴۷	۳۱	-	-	-

(گردآوری و تنظیم: احمدی، ۱۳۸۷)

بخش دیگری از فعالیت‌های ایران در زمینه‌ی فرهنگی مذهبی را می‌توان در حوزه وظایف و عملکرد «سازمان حج و زیارت» جستجو کرد. این سازمان در کشورهای عربستان سعودی، عراق و سوریه نمایندگی‌هایی را دایر کرده است که این نمایندگی‌ها در زمینه فرهنگی مذهبی فعالیت می‌کنند. نمایندگی‌های این سازمان علاوه بر ساماندهی امور زائران ایرانی که به این کشورها سفر می‌کنند، در زمینه برقراری مناسبات با زائران ایرانی مقیم دیگر کشورها و نیز مسلمانان و شیعیانی که از نقاط مختلف جهان برای زیارت به این کشورها سفر می‌کنند، برنامه‌ریزی و فعالیت می‌کنند(ولی، ۱۳۸۸: مصاحبه حضوری).

جدول شماره ۲: نمایندگی‌های سازمان حج و زیارت در خارج از کشور

کشور	عربستان سعودی	عراق	سوریه
شهر	مکه، مدینه، جده مدینه	نجف کربلا	دمشق زینبیه

(گردآوری و تنظیم: احمدی، ۱۳۸۸)

۴-۳- حوزه نفوذ سیاسی

ایجاد حوزه‌ی نفوذ سیاسی ایران و گسترش آن بعد از انقلاب اسلامی، در دو محور مهم قابل بررسی است. نخست تأثیرپذیری شیعیان جهان از انقلاب ایران و دیگری، رفتارهای سیاسی عاطفی شیعیان جهان نسبت به جمهوری اسلامی ایران.

در محور اول ابتدا باید به این مساله توجه شود که وقوع انقلاب اسلامی در ایران خود به‌خود به هویت‌یابی، خودآگاهی و معرفی شدن شیعه منجر شد. تا قبل از وقوع انقلاب اسلامی، شیعیان به‌صورت آتشی در زیر خاکستر پنهان بودند. آنان نقش زیادی در مناسبات سیاسی حکومتها و ساختار قدرت جهانی نداشتند. انقلاب اسلامی باعث برانگیخته شدن شیعیانی شد که به‌عنوان بخش خاموش جوامع مسلمان تا آن زمان هیچ‌گونه نقشی در سرنوشت خود و در ساختار سیاسی کشورهای خود نداشتند (ملکوتیان، ۱۳۸۱: ۲). در اثر انقلاب اسلامی، روح درهم شکسته و خسته شیعیان در مناطق مختلف جهان زنده شد و روحیه امید در کالبد آنان دمیده شد. پس از انقلاب، روحیه خودباوری و اعتماد به‌نفس شیعیان که رو به خاموشی می‌رفت، تقویت شد و آنان جرات و شجاعت خود را باز یافتند (بهرام شاهی، ۱۳۸۷: ۱۶ و نعیمیان، ۱۳۸۴: ۶۷).

با توجه به ماهیت شیعی انقلاب اسلامی، طبیعی بود که بیشترین تأثیرگذاری انقلاب در میان جوامع شیعی اتفاق بیفتد. شیعیان در حقیقت پس از یک دوره فترت و سستی با ظهور انقلاب اسلامی از خواب غفلت بیدار شده و هویت تازه‌ای یافتند. چرا که پیروزی انقلاب ایران آنان را با الگوی عینی یک جنبش شیعی آشنا نمود و امیدهای تازه‌ای را به روی آنان گشود (متقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۰۰). به این ترتیب انقلاب ایران نقطه عطفی در احیای هویت دینی شیعیان و حتی در نگاهی کلی‌تر، هویت دینی مسلمانان پدید آورد و تشیع و اسلام را در قلب

حوادث و اخبار جهانی قرار داد (پارسانیا، ۱۳۷۶: ۳۷۷). این انقلاب نظریه ولایت فقیه را به عنوان فراورده الگوی شیعی اسلام سیاسی معرفی کرد (میرموسوی، ۱۳۸۴: ۴۰۷).

دومین مرحله تأثیرپذیری شیعیان جهان از انقلاب ایران در شکل‌گیری یا تقویت احزاب و تشکلهای سیاسی در کشورهای منطقه (عراق، لبنان، بحرین، پاکستان، افغانستان، فلسطین) نمایان شد (بدیعی، ۱۳۸۸: ۹۴). به عنوان نمونه «حزب الدعوه عراق»، به عنوان یک تشکیلات شیعی، اگر چه در آن زمان حداقل ۲۰ سال سابقه فعالیت داشت، ولی وقوع انقلاب موجب احیاء، تشدید و توسعه فعالیت این حزب گردید (حشمت‌زاده، ۱۳۸۷: ۸۴). سیاسی - تشکیلاتی شدن شیعیان لبنان نیز در قالب «جنبش حزب الله» و نقش آفرینی چشمگیر آن در صحنه داخلی لبنان و در کل منطقه، به خصوص در ارتباط با معادله قدرت اسرائیل، به طور قطع بازتاب انقلاب اسلامی تلقی می‌شود.

اما نمود بارز تأثیرپذیری شیعیان بحرین از انقلاب اسلامی و سیاسی شدن آنها تشکیل «جبهه اسلامی برای آزادی بحرین» بود. این جبهه در سال ۱۳۵۷ و به وسیله هادی مدرسی تأسیس شد. هراس از فعالیت‌های ضدحکومتی جبهه اسلامی و سایر گروههای شیعی موجب شد تا دو دولت عربستان و بحرین در ۲۰ دسامبر ۱۹۸۱م پیمان امنیتی مشترکی منعقد کنند (امرابی، ۱۳۸۳: ۲۲۳).

در پاکستان «نهضت اجرای فقه جعفری» در ۱۳۵۸ تأسیس شد که به نظر می‌رسد راه‌اندازی آن تحت تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی بوده باشد. این نهضت به عنوان یکی از ستونهای استوار تشکیلاتی شیعیان پس از پیروزی انقلاب اسلامی، خدمات شایان توجهی در بین مردم پاکستان، به خصوص در راستای تبلیغ برنامه‌ها و اهداف انقلاب انجام داده است (توکلی کرمانی، ۱۳۷۰: ۱۵). شایان ذکر است که علاوه بر نهضت اجرای فقه جعفری، تشکلهای سیاسی مختلف دیگری نیز در میان شیعیان این کشور فعالیت دارند که سازمان دانشجویی امامیه (I.S.O)، دارالتقافه الاسلامیه، موسسه صباح‌القران، موسسه انتشاراتی امامیه کیشنز، جامعه تبلیغاتی اسلامی و آکادمی اخوت از جمله مهمترین آنها می‌باشد. اگرچه برخی از این تشکلهای در سالهای قبل از انقلاب اسلامی تأسیس شده بودند، اما در اثر وقوع انقلاب ایران و با الهام‌گیری از آن، به تقویت فعالیت‌های خویش دست زدند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۸۷-۱۸۵).

در افغانستان نیز با پیروزی انقلاب ایران و تحت تأثیر آن، شیعیان احزاب و تشکلهای متعددی را تأسیس کردند که مقر یا شعبات برخی از آنان در ایران قرار داشتند. «سازمان نصر افغانستان» که

قبلا با اسامی دیگری فعالیت می‌کرد، در سال ۱۳۵۷ به این نام شناخته شد و مرکز آن به ایران منتقل شد. در سال ۱۳۵۸ شیعیان هزاره جات «شورای انقلابی اتفاق اسلامی افغانستان» را سازماندهی کردند. علاوه بر اینها، تشکلهای دیگری با نامهای «اتحادیه مجاهدان اسلامی افغانستان»، گروه «اسلام مکتب توحید»، «حرکت اسلامی افغانستان»، «نهضت اسلامی افغانستان» و «سازمان نیروی اسلامی افغانستان» نیز در سالهای اولیهی انقلاب ایران به وجود آمدند (بختیاری، ۱۳۸۵: ۲۰۵-۲۰۰).

جدول شماره ۳: احزاب و تشکلهای ایجاد شده به وسیلهی شیعیان در کشورهای مختلف

سال تأسیس	کشور	نام حزب یا تشکل
۱۳۵۷	بحرین	جبهه اسلامی برای آزادی
۱۳۵۸	پاکستان	نهضت اجرای فقه جعفری
۱۳۵۷	پاکستان	سازمان دانشجویی امامیه (I.S.O)
۱۳۵۸	عراق	حزب الدعوه
۱۳۶۱	لبنان	حزب الله
۱۳۵۷	افغانستان	سازمان نصر
۱۳۵۸	افغانستان	شورای انقلابی اتفاق اسلامی
۱۳۵۸	افغانستان	اسلام مکتب توحید
۱۳۵۸	افغانستان	سازمان نیروی اسلامی
۱۳۵۸	افغانستان	حرکت اسلامی
۱۳۵۸	افغانستان	نهضت اسلامی
۱۳۵۸	افغانستان	حزب اسلامی رعد
۱۳۵۹	افغانستان	پاسداران جهاد اسلامی
۱۳۵۹	افغانستان	حزب الله
۱۳۵۹	افغانستان	سازمان فلاح
۱۳۶۵	افغانستان	حزب دعوت اتحاد اسلامی
۱۳۵۸	فلسطین	جنبش مقاومت اسلامی (حماس)

(گردآوری و تنظیم: احمدی، ۱۳۸۸)

دومین محوری که نفوذ سیاسی ایران در آن قابل مشاهده است، به رفتارهای سیاسی عاطفی شیعیان جهان نسبت به جمهوری اسلامی ایران مربوط می‌شود. این رفتارها از یک سو ماهیت سیاسی دارند و نشان می‌دهند که انقلاب اسلامی در میان جوامع شیعی چه بازتابی داشته است. از سوی دیگر نشان دهنده نوع احساسات و عواطف شیعیان نسبت به انقلاب اسلامی ایران است. پایه‌گذاری مجلس اعلا‌ی انقلاب اسلامی عراق در تهران یکی از این رفتارهای سیاسی به‌شمار می‌رود. این مجلس در دهه هشتاد میلادی توسط جمعی از اعضای حزب الدعوه عراق در تهران پایه‌گذاری شد و روابط مقامات آن با مسئولین ایران تاکنون در سطحی بسیار گسترده و نزدیک حفظ شده است.

مورد بعدی مهاجرت شیعیان افغانستان به ایران است که تقریباً با وقوع انقلاب اسلامی هم‌زمان شد. شیعیان افغانستان (قوم هزاره) که مقلد امام خمینی بودند و ایشان را به‌عنوان مرجع تقلید خویش انتخاب نموده بودند، به امید رهایی از وضعیت نابسامان داخلی راهی ایران شده و در شهرهای گوناگون این کشور سکنی گزیدند. جنگ ایران و عراق زمینه حضور افغانی‌ها بیشتری را در ایران فراهم کرد. افغانی‌ها فراوانی با احساس وظیفه برای حمایت از دین خدا به کمک ایران شتافتند تا از مرجعشان در مقابل ارتش بعث عراق حمایت نمایند (شفایی، ۲۰۰۷). مثل افغانستان، حرکتی مشابه از سوی شیعیان عراقی و کویتی بروز کرد و آنان در اثر جنگ‌افروزی‌های صدام به ایران پناه آوردند.

در کنار موارد ذکر شده، باید به ابراز احساسات شیعیان کشورهای منطقه نسبت به ایران در راهپیمایی‌های مختلف - مثل راهپیمایی روز جهانی قدس - اشاره شود. بعد از اعلام آخرین جمعه ماه رمضان به‌عنوان روز جهانی قدس از طرف امام خمینی، مسلمانان در کشورهای مختلف هر ساله در این روز دست به راهپیمایی زده و ضمن حمایت از مردم فلسطین و تأکید بر لزوم آزاد سازی بیت المقدس، حضور رژیم صهیونیستی را در سرزمین‌های اشغالی محکوم می‌کنند» (<http://www.islamicdigest.net>). آنان اغلب تصاویری از مقامات ایرانی، به‌خصوص عکس‌هایی از امام خمینی، رهبر پیشین و آیت الله خامنه‌ای، رهبر کنونی ایران با خود حمل می‌کنند و بدین وسیله احساسات خود را نسبت به ایران نشان می‌دهند. این پدیده در بیشتر کشورهای منطقه، بویژه در بحرین، لبنان، ترکیه، اندونزی، پاکستان، عراق و ... قابل مشاهده است.

تصویر شماره ۲: راهپیمایی شیعیان در بحرین
منبع: www.inminds.co.uk

تصویر شماره ۱: راهپیمایی شیعیان در لبنان
منبع: www.moqavemat.com

تصویر شماره ۴: راهپیمایی شیعیان در پاکستان
منبع: خبرگزاری مهر

تصویر شماره ۳: راهپیمایی شیعیان در بحرین
منبع: www.islamicdigest.net

جدول شماره ۴: نمونه‌هایی از رفتارهای سیاسی شیعیان جهان نسبت به ایران

کشور	نوع واکنش
عراق	تأسیس مجلس اعلای انقلاب اسلامی در تهران
عراق	پناه آوردن شیعیان به ایران
کویت	مهاجرت شیعیان به ایران
افغانستان	مهاجرت شیعیان و اقامت در ایران
کشورهای مختلف	برگزاری راهپیمایی‌های مختلف

(گردآوری و تنظیم: احمدی، ۱۳۸۸)

۴-۴- حوزه نفوذ رسانه‌ای

در عصر حاضر بهره‌گیری از رادیو و تلویزیون به‌عنوان دو رسانه‌ی ارتباطی سریع و در دسترس، یک ضرورت اجتماعی و بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی نوین افراد بشر محسوب می‌شود. تحولات سیاسی و اجتماعی سال‌های اخیر در نقاط مختلف جهان نیز حاکی از ظهور و تشدید جنگ رسانه‌ای بر سر تسخیر افکار عمومی و ایجاد تغییرات دلخواه در فرهنگ و سبک زندگی مخاطبان است (سایت سازمان صدا و سیما، ۱۳۸۷).

حضور ایران نیز در این رقابت رسانه‌ای مشهود است. حوزه‌ی برون‌مرزی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۶۲ به سطح معاونت ارتقاء یافت و دامنه‌ی کاری خود را گسترش داد. در همین سال سنگ بنای پخش برنامه‌های تلویزیونی برون‌مرزی با آغاز به پخش سیما‌ی عربی برای مخاطبان عرب زبان آنسوی مرزها نهاد شد (سایت شبکه جهانی سحر، ۱۳۸۷). هم‌اکنون سازمان صدا و سیما در زمینه رسانه‌های تصویری، علاوه بر راه‌اندازی شبکه‌های متنوع داخلی، موفق شده است در بُعد برون‌مرزی نیز با تأسیس پنج شبکه تلویزیونی جهانی جام جم ۱-۲-۳، العالم، سحر، الکوثر و پرس تی‌وی به نقش‌آفرینی بپردازد. این شبکه‌ها با پخش برنامه‌های گوناگون، ایرانیان، مسلمانان و سایر مخاطبان در خارج از کشور را پوشش می‌دهند. همچنین در زمینه رسانه‌های صوتی، رادیوهای برون‌مرزی ایران به بیش از ۳۰ زبان و گویش مختلف از جمله انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، روسی، اسپانیایی، آلبانی، بوسنیایی، ایتالیایی، عربی، ترکی، ارمنی، هندی، ژاپنی، اردو، دری، چینی و ... اخبار و برنامه‌های متنوع و ویژه‌ای را به وقت کشورهای اروپا، آمریکا، آسیا و آفریقا پخش می‌کنند (سایت سازمان صدا و سیما، ۱۳۸۷).

علاوه بر نقش سازمان صدا و سیما در این زمینه، عملکرد برخی از شبکه‌های اطلاع‌رسانی بین‌المللی، نظیر «مرکز جهانی اطلاع‌رسانی آل‌البیت» و «مرکز جهانی نشر فرهنگ و معارف اسلامی مبلغ» قابل ذکر است. مرکز جهانی اطلاع‌رسانی آل‌البیت (ع) در سال ۱۳۷۷ش برای تبلیغ دین اسلام و معارف شیعی در بین مردم سراسر جهان زیر نظر دفتر آیت‌الله سیستانی در قم افتتاح گردید. از عمده‌ترین اقدامات این مرکز باید به راه‌اندازی پایگاه بزرگ اطلاع‌رسانی با

نام «الشیعه» اشاره شود. در حال حاضر این پایگاه به حدود ۳۰ زبان رایج دنیا مشغول به فعالیت است که عبارتند از: «فارسی، عربی، انگلیسی، اردو، فرانسه، کردی (عربی)، کردی (لاتین)، ترکی، روسی، ایتالیایی، اسپانیایی، پرتغالی، آلمانی، آذری، چینی، بوسنیایی، هندی، تایلندی، تامیلی، بلغاری، فولانی، برمه‌ای، سواحیلی، بنگالی، ازبکی، تاجیکی، هوسایی، اندونزیایی و پشتو» (سایت مرکز جهانی اطلاع‌رسانی آل‌البیت، ۱۳۸۷).

مرکز جهانی اطلاع‌رسانی آل‌البیت تا کنون پایگاه‌های اینترنتی متعددی را در داخل و خارج از کشور راه‌اندازی کرده است. نام و نشانی برخی از این پایگاه‌ها به شرح جدول شماره ۵ است:

جدول شماره ۵: شبکه‌های اطلاع‌رسانی ایجاد شده به‌وسیله مرکز جهانی اطلاع‌رسانی آل‌البیت (ع)

http://www.yazahra.net	شبکه یا زهرا (س)
http://www.imambaqer.net	شبکه امام باقر (ع)
http://www.imam-sadiq.net	شبکه امام صادق (ع)
http://www.imamkathem.net	شبکه امام کاظم (ع)
http://www.imamreza.net	شبکه امام رضا (ع)
http://www.imamjawad.net	شبکه امام جواد (ع)
http://www.imamhadi.net	شبکه امام هادی (ع)
http://www.montazar.net	شبکه امام مهدی (عج)
http://www.alsiraat.com	شبکه الصراط در پاکستان
http://www.alhoda.org	شبکه الهدی در پاکستان
http://www.holynajaf.net	شبکه اطلاع‌رسانی در نجف
http://www.holykarbala.net	شبکه اطلاع‌رسانی در کربلا
http://www.holykadhmia.com	شبکه اطلاع‌رسانی در کاظمین

منبع: (www.al-shia.org)

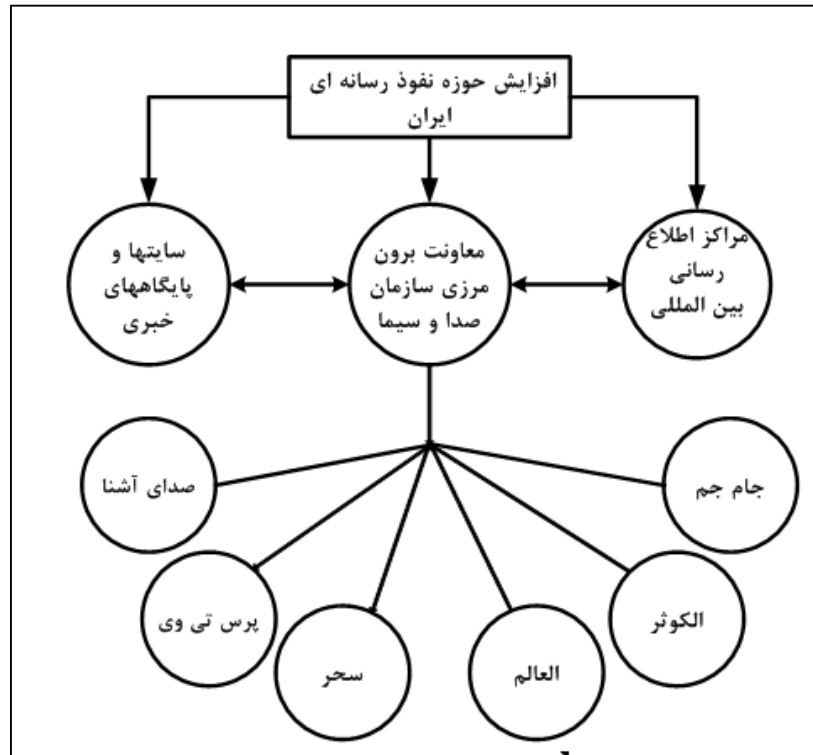
همچنین در سالهای اخیر، هم‌زمان با گسترش ارتباطات و اطلاعات و توسعه فضای مجازی، ده‌ها پایگاه خبری و اطلاعاتی در ایران راه‌اندازی شده که پدیده شیعه را به‌عنوان محور فعالیت‌های خود در اینترنت برگزیده‌اند. بسیاری از این پایگاه‌ها اطلاعات و مطالب خود را علاوه بر زبان فارسی، به سایر زبانها بویژه عربی و انگلیسی ارائه می‌نمایند. نام و نشانی

برخی از مهمترین این پایگاه‌ها عبارتند از:

جدول شماره ۶: پایگاه‌های خبری مرتبط با تشیع

http://www.wilayat.org	پایگاه ولایت	http://www.shia-news.com	شیعه نیوز
http://www.mouood.org	موعود	http://www.shia-online.ir	شیعه آنلاین
http://www.313amir.ir	۳۱۳ امیر	http://shiayan.ir	پایگاه اطلاع رسانی شیعیان
http://www.alm.ir	پایگاه ثقلین	http://www.shiatube.com	شیعه تیوب
http://www.almaktab.net	مکتب الثقلین	http://www.shiiteworld.com	جهان شیعه (سایت اخبار شیعیان)
http://www.tebyan.net	تبیان	http://www.shiastudies.com	مجمع جهانی شیعه شناسی
http://www.basiratnews.com	بصیرت نیوز	http://www.ahl-ul-bait.org	مجمع جهانی اهل بیت (ابنا)
http://www.behar.ir	بحار	http://salam-shia.com	سلام شیعه
http://www.missagh.org	میتاق	http://www.al-shia.org	آل بیت
http://www.shareh.com	شارح	http://www.ShiaCalendar.com	تقویم شیعه
http://www.kheimehnews.com	خیمه	http://www.imamalin.net	امام علی
http://www.shaaer.com	پایگاه اطلاع رسانی شعائر	http://www.az-zahra.com	پایگاه الزهرا
http://www.abna.ir	خبرگزاری ابنا	http://www.ememreza.net	امام رضا

(گردآوری و تنظیم: احمدی، ۱۳۸۸)

مدل شماره ۳: گسترش حوزه نفوذ ایران در بعد رسانه‌ای

(مدل از: احمدی، ۱۳۸۸)

۵- تجزیه و تحلیل

در این تحقیق با این پرسش روبرو هستیم که آیا ایران پس از انقلاب اسلامی، توانسته است حوزه‌ی نفوذ خود را بر اساس زمینه‌ها و بسترهای مناسبی که از پدیده‌ی تشیع نشأت می‌گیرد، گسترش دهد؟ در این زمینه عملکرد ایران چه بوده و چه اقداماتی در ابعاد مختلف انجام شده است؟ بر این اساس، فرضیه‌ی اصلی تحقیق به شکل زیر تدوین شده بود: «پس از انقلاب اسلامی، تشیع و اقدامات نشأت گرفته از آن، حوزه نفوذ ایران را در ابعاد آموزشی، فرهنگی، سیاسی و رسانه‌ای گسترش داده است».

برای بررسی سؤالات و فرضیه‌ی تحقیق ابتدا باید به این نکته مهم توجه شود که «مذهب شیعه» محور اصلی مبارزات مردم ایران در جریان حرکتی بود که از سال ۱۳۴۲ آغاز شد و به پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ انجامید. به عبارتی دیگر، در کنار دیگر عوامل ایجادکننده‌ی انقلاب، که هر کدام به نوبه‌ی خود سهمی در آن داشتند، باید عامل اصلی را مولفه‌های فرهنگ سیاسی شیعه دانست. فرهنگ سیاسی شیعه که عامل اصلی خلق کننده انقلاب بوده است را می‌توان «مجموعه‌ای پیوسته از نظام اعتقادی، ارزش‌ها و نمادهای مذهب تشیع دانست که از منابع شیعی به دست می‌آید و مبنای کنش و واکنش شیعیان در برابر نظام‌های سیاسی و حکومت‌ها بوده است» (ابوطالبی، ۱۳۸۴: ۱۱).

نکته دوم در این باره اینکه ایران بعد از انقلاب به‌طور طبیعی نقش‌آفرینی خود را برای پذیرش مسوولیت رهبری دنیای تشیع آغاز کرد. شهر قم به مرکز پویای تحولات انقلاب و تشیع تبدیل شد. علاوه بر وجود اماکن مذهبی و زیارتی بویژه حرم حضرت معصومه (س) و مسجد جمکران، حضور بیشترین تعداد مراجع تقلید در قم، این شهر را در مرکز توجه شیعیان جهان قرار می‌دهد. به تدریج، مساجد، کتابخانه‌ها، نهادها، مدارس، دانشگاه‌ها و موسسه‌های آموزش دینی متعددی در این شهر تأسیس شد و تعداد زیادی از دانشجویان علوم دینی از داخل و خارج از کشور برای تحصیل رهسپار قم شدند. حوزه علمیه قم نیز به‌عنوان مهمترین مرکز معارف شیعی به تدریج در ابعاد آموزشی و پژوهشی گسترش یافت. به‌طوریکه تا سال ۱۳۸۳، تعداد کتابخانه‌ها و مراکز پژوهشی وابسته به حوزه علمیه قم به عدد ۸۲ رسید (شناسه، ۱۳۸۳: ۱۰).

به این ترتیب در بعد علمی و آموزشی، نتیجه‌ی تلاش‌های ایران در راستای تأسیس مراکز دانشگاهی و حوزوی، به حضور ده‌ها هزار دانشجو و دانش‌آموخته منجر شده است. ایران از طریق فعالیت چندین دانشگاه و مؤسسه بزرگ نظیر دانشگاه بین‌المللی مصطفی، که عمدتاً فعالیت بین‌المللی دارند و در راستای جذب و آموزش دانشجویان خارجی تلاش می‌کنند، موفق شده است تا چهره‌ی بهتر و واقعی‌تری از خود در افکار عمومی و در ذهن نخبگان دیگر کشورها به نمایش بگذارد. ایران همچنین با تأسیس مؤسسه‌هایی که ماهیت پژوهشی دارند، از جمله مؤسسه‌ی شیعه شناسی، مجمع جهانی شیعه شناسی و ... نشان داده است که به‌عنوان

کانون دنیای شیعه، نسبت به سرنوشت شیعیان جهان حساس است. این مؤسسه‌ها به‌طور تخصصی مشغول انجام تحقیقات درباره شیعیان جهان هستند.

عمده‌ترین اقدامات ایران در زمینه‌ی فرهنگی و مذهبی نیز در سه محور. (۱) تأسیس سازمانهای مختلف با کارکرد برون مرزی مثل سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی و مجمع جهانی اهل بیت؛ (۲) راه‌اندازی رایزنی‌ها و نمایندگی‌های فرهنگی در خارج از کشور و (۳) اعزام مبلغ به خارج از کشور تبلور پیدا کرده است. به‌عنوان نمونه سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی با تشکیلات گسترده، در نقش مکمل وزارت امور خارجه ظاهر شده و رایزنی‌های فرهنگی آن به موازات سفارتخانه‌های ایران در کشورهای مختلف مشغول فعالیتند. همچنین راه‌اندازی و فعالیت نمایندگی‌های سازمان حج و زیارت و نمایندگی‌های دفتر مقام معظم رهبری در چندین کشور در این راستا قابل ارزیابی است. علاوه بر این، اعزام تعداد فراوانی مبلغ و مربی دینی به کشورهای مختلف به‌وسیله سازمانهای متعدد ایرانی از جمله مرکز بین‌المللی تبلیغ حاکی از آن است که ایران به گسترش حوزه نفوذ فرهنگی خود علاقه مند است و مجموعه اقدامات انجام شده نشان می‌دهد که در این زمینه موفقیت‌هایی نیز به دست آورده است.

در بعد سیاسی مهمترین مساله، محدود نشدن تأثیرات انقلاب اسلامی در درون مرزهای ملی ایران بود. همان‌طور که قبلاً اشاره شد، روحیه‌ی انقلابی ایجاد شده در ایران، پس از انقلاب به خارج از مرزها نیز سرایت کرد و قلمروهای شیعی پیرامون ایران را تحت تأثیر قرار داد. به‌عبارتی دیگر از آنجا که انقلاب اسلامی در کانون قلمرو شیعه نشین جهان رخ داد، به‌طور طبیعی اثر گذاری‌های فراوانی را در فضاهای پیرامونی از خود به جا گذاشت. این فرایند در سه محور: (۱) هویت یابی و خودآگاهی شیعیان؛ (۲) شکل‌گیری یا تقویت احزاب و تشکلهای سیاسی و (۳) نقش‌آفرینی شیعیان در ساختار سیاسی کشورهايشان قابل مشاهده است. البته زمینه این تأثیرگذاری را «جغرافیای شیعه» در اختیار گذاشته بود. چرا که پراکنندگی جغرافیایی شیعیان جهان به‌گونه‌ای است که ایران را در کانون قلمروهای شیعه‌نشین قرار می‌دهد و همین امر حساسیت این کشور را نسبت به سرنوشت جوامع شیعی اطراف توجیه می‌نماید.

از دید ژئوپلیتیک، اقلیت‌های شیعه پیرامون ایران، در اثر انقلاب اسلامی ماهیت سیاسی پیدا

کردند. این سیاسی شدن و تأثیرپذیری آنها از انقلاب ایران که در سه محور فوق رخ داده است، نشانه خوبی از گسترش حوزه‌ی نفوذ ایران بعد از انقلاب در بعد سیاسی است. مساله دیگری که در این زمینه باید مورد توجه قرار گیرد، احساسات، عواطف و رفتارهای سیاسی - اجتماعی شیعیان در کشورهای مختلف نسبت به جمهوری اسلامی ایران است. اولین نمونه اینکه یکی از مهمترین نهادهای سیاسی کشور عراق (مجلس اعلای انقلاب اسلامی) در ایران پایه‌گذاری شد و تا مدتها مقر آن در تهران بود. در واقع فضای ایران بعد از انقلاب اسلامی، زمینه مناسبی را برای شکل‌گیری نهادهای سیاسی شیعه محور کشورهای همسایه فراهم کرد. سید محمدباقر حکیم، یکی از مهمترین رؤسای این مجلس، ۲۳ سال در ایران زندگی کرده بود (www.bbc.co.uk). زمانی هم که سید عبدالعزیز حکیم، رئیس بعدی مجلس، دچار عارضه سرطان شد، برای معالجه به ایران آمد. پس از مدتی اقامت در تهران، حکیم در شهریور ۱۳۸۸ درگذشت و مردم تهران و سپس قم، به‌طور باشکوهی برای وی مراسم تشییع جنازه برگزار کردند. علاوه بر سفر هیات عالی‌رتبه ایرانی به عراق برای شرکت در مراسم ترحیم، تمام مقامات بلندپایه ایران برای درگذشت این رهبر شیعی عراق پیام تسلیت صادر کردند. پس از این رفتار ایران، رهبران و مردم شیعه در سایر کشورهای شیعه‌نشین مثل لبنان، پاکستان، بحرین و ... نیز با صدور پیام‌های تسلیت، نسبت به حکیم ادای احترام کردند. درگذشت عبدالعزیز حکیم نشان داد که در قلمروهای شیعی جهان و در بین رهبران شیعه در کشورهای مختلف، نوعی همنوایی وجود دارد و ایران در ایجاد این همنوایی، نقش اصلی را بازی کرده است.

نمونه دیگر در این زمینه این است که در سالهای پس از انقلاب ایران، شیعیان فراوانی از کشورهای افغانستان، عراق و کویت بر اثر شرایط ناگوار محل زندگی خود و ناامنی‌های موجود به ایران مهاجرت کردند. شیعیان افغانستان، حتی آنها که از نظر جغرافیایی به پاکستان نزدیکتر بودند، برای مهاجرت و زندگی ایران را انتخاب نمودند. در عراق و کویت نیز نژاد مشترک شهروندان با مردم عربستان سعودی، باعث انتخاب این کشور برای پناه بردن نشد. برعکس، این مذهب مشترک با ایرانی‌ها بود که آنان را به سمت ایران فراخواند. نمونه‌ی دیگری که می‌توان ابراز واکنش‌های سیاسی - اجتماعی و عاطفی را در میان شیعیان مشاهده

کرد، راهپیمایی‌های مختلفی است که به مناسبت‌های گوناگون برپا می‌شود. انجام این راهپیمایی‌ها نظیر راهپیمایی روز قدس، عمدتاً متأثر از ایران و رهبران آن است. شیعیان در این راهپیمایی‌ها آشکارا با نشان دادن تصاویر رهبران ایرانی و نوشتن گفته‌های آنان، نسبت به جمهوری اسلامی ایران ابراز ارادت می‌کنند. بنابراین می‌توان رفتارهای مردم و گروه‌های شیعی منطقه نسبت به ایران را نوعی افزایش حوزه نفوذ سیاسی - اجتماعی ایران قلمداد کرد.

نکته بعدی به اقدامات عملی ایران در حوزه رسانه‌ای مربوط می‌شود. معاونت برون‌مرزی سازمان صدا و سیما پس از انقلاب موفق شده است شبکه‌های متعدد رادیو و تلویزیونی را برای مخاطبان خارج از کشور راه‌اندازی کند. در کنار برنامه‌های تولید شده در بین این شبکه‌ها که به زبانهای مختلف پخش می‌شود، نباید از شبکه‌های اطلاع رسانی بین‌المللی، نظیر مرکز جهانی اطلاع رسانی آل‌البیت، مرکز جهانی نشر فرهنگ و معارف اسلامی مبلغ و ده‌ها سایت و پایگاه خبری - تحلیلی در اینترنت غافل ماند. مجموعه این اقدامات نشان می‌دهد که ایران به گسترش حوزه نفوذ رسانه‌ای خود علاقه‌مند است و تا حدی در این زمینه موفق بوده است. از مجموعه اقدامات ایران در زمینه علمی - آموزشی، فرهنگی - مذهبی، سیاسی و رسانه‌ای این برداشت حاصل می‌شود که عملکرد ایران در این زمینه‌ها به گسترش حوزه نفوذ کشور کمک کرده است.

۶- نتیجه‌گیری

در پایان، بار دیگر به سؤال اصلی پژوهش باز می‌گردیم. در گسترش حوزه‌ی نفوذ یک کشور، مذهب چه نقشی را می‌تواند ایفا کند؟ به عبارتی دیگر، آیا پتانسیل و نیروی نهفته در دل مذهب می‌تواند به گسترش حوزه‌ی نفوذ یک کشور منجر شود؟

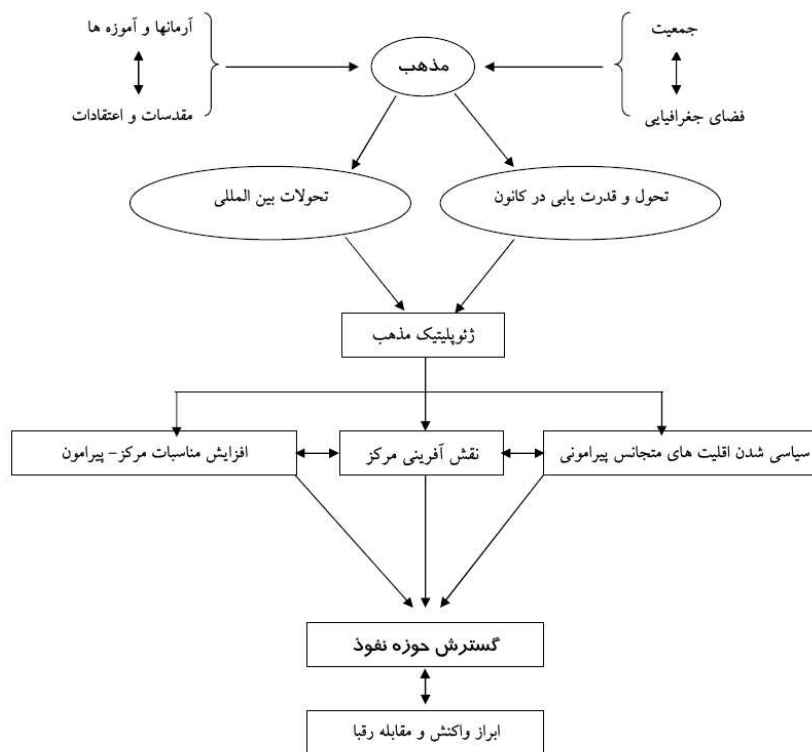
مورد مطالعه در این تحقیق یعنی «ایران» و «شیعه» نشان داد که اگر برخی از شرایط فراهم شود، پدیده مذهب به‌خوبی می‌تواند در امر گسترش حوزه‌ی نفوذ مؤثر باشد. در این باره برخی از مشخصات مذهب شیعه، مثل وجود جمعیت قابل توجه در سطح جهان و فضای جغرافیایی مسکون شده توسط شیعیان دارای اهمیت هستند. به طوری که اگر جمعیت شیعیان را در حال حاضر ۱۴۰ میلیون نفر در نظر بگیریم، که به نظر می‌رسد به واقعیت نزدیکتر باشد،

این تعداد قابل توجه، به‌گونه‌ی خاصی در سطح کره زمین و عمدتاً در خاورمیانه پراکنده شده‌اند و نوعی جغرافیای شیعه را به وجود آورده‌اند. در واقع جغرافیای قلمروهای شیعه‌نشین به‌گونه‌ای است که برای ایران و جوامع شیعی اطراف، ساختار مرکز-پیرامون را شکل داده و این امر، زمینه را برای نقش‌آفرینی مرکز در پیرامون و ابراز واکنش‌های مناسب پیرامون نسبت به مرکز فراهم آورده است.

به این ویژگی‌های جغرافیایی باید این واقعیت مهم افزوده شود که انقلاب اسلامی به‌عنوان یک تحول بزرگ در کانون جغرافیایی جوامع شیعی رخ داد و پس از آن ایران با ماهیت انقلابی و شیعی تلاش کرد تا نقش‌آفرینی خود را در عرصه منطقه‌ای و جهانی آغاز کند. قدرت یابی شیعه در کانون (ایران) یا به‌عبارتی برخوردار شدن آن از ماهیت ژئوپلیتیک، باعث شد تا حوزه نفوذ ایران در مناطق پیرامونی گسترش یابد. چرا که ایران مکمل‌های فضایی اطراف خود را که از نظر مذهبی با او احساس سنخیت و اشتراک می‌کنند، جزء تعلقات ژئوپلیتیک خود به‌شمار می‌آورد و نسبت به آنها حساسیت نشان می‌دهد. نتیجه این پژوهش نیز نشان داد که ایران به‌عنوان کانون جوامع شیعی در جهان، پس از انقلاب اسلامی نقش‌آفرینی منطقه‌ای و جهانی خود را در این زمینه شروع کرد. فعالیت‌های مختلف آموزشی، فرهنگی، سیاسی، رسانه‌ای و... غیره در خارج از مرزها، حاکی از عملکرد بین‌المللی ایران بعد از انقلاب است. اقلیت‌های شیعه نیز از انقلاب اسلامی تأثیر پذیرفتند و با خودآگاهی و هویت یابی، احزاب و تشکل‌های متعددی را در کشورهایشان تأسیس کردند. مناسبات بین این اقلیت‌ها و ایران هم به میزان زیادی افزایش یافت. این مناسبات در شکل پذیرش دانشجوی، گسترش رفت و آمدها، افزایش گردشگران زیارتی، راه‌اندازی نمایندگی‌های فرهنگی و... قابل مشاهده است. این نمونه‌ها نشانه‌ی حضور و نقش‌آفرینی قابل توجه ایران در ماورای مرزهای ملی اش است.

در نهایت از مورد مطالعه در این مقاله، یعنی ایران و مذهب شیعه این برداشت حاصل می‌شود که پدیده مذهب به شرط فراهم شدن برخی شرایط می‌تواند نقش مؤثری در امر گسترش حوزه‌ی نفوذ ایفا نماید. نخستین شرط لازم وجود تعداد قابل توجهی از پیروان یک مذهب است. بدون تردید اگر جمعیت پیروان یک مذهب از حد معینی کمتر باشد، اهمیت ژئوپلیتیکی پیدا نمی‌کند. شرط مهمتر دیگر اینکه پیروان مذهب باید قلمروی جغرافیایی

مشخصی را اشغال کرده باشند. به عبارتی دیگر فضای مسکون شده به وسیله پیروان آن مذهب را بتوان یک پیکره‌ی جغرافیایی در نظر گرفت که واحدهای آن با هم در تعاملند. با این ویژگی‌ها اگر کانون جغرافیایی یک مذهب در اثر یک تحول مثل انقلاب، که با تصاحب رسمی قدرت در ارتباط است و طی آن راه برای تحولات سیاسی و اجتماعی باز می‌شود (Brier and Calvert, 1982:11)، دچار دگرگونی شود و بر اثر آن قدرت سیاسی و قدرت مذهبی باهم منطبق شوند، می‌توان گفت مذهب از ماهیت ژئوپلیتیک برخوردار شده است. بهره‌مندی از ماهیت ژئوپلیتیک برای یک مذهب به این صورت رخ می‌دهد که کانون نقش‌آفرینی جدید داخلی و بین‌المللی خود را آغاز می‌کند؛ اقلیت‌های فضایی پیرامون تحت تأثیر قرار گرفته و به سوی سیاسی شدن و تشکیلاتی شدن حرکت می‌کنند؛ تعاملات و مناسبات مرکز- پیرامون بین اقلیت‌ها و مرکز جغرافیایی آن مذهب تشدید می‌شود و به این ترتیب حوزه نفوذ مرکز در مناطق پیرامونی گسترش پیدا می‌کند.

مدل شماره ۴: نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ

(مدل از: عباس احمدی، ۱۳۸۸)

۷- قدردانی

نویسندگان مقاله مراتب سپاسگزاری خود را از دانشگاه تربیت مدرس به دلیل حمایت‌های مالی از این پژوهش و نیز سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی به خاطر همکاری‌های فراوان ابراز می‌نمایند.

منابع

۱. ابراهیم، فواد (۱۳۸۶)؛ شیعیان عربستان. ترجمه سلیمه دارمی و فیروزه میررضوی. تهران: ابرار معاصر تهران.
۲. ابوطالبی، مهدی (۱۳۸۴)؛ نقش فرهنگ سیاسی شیعه در انقلاب اسلامی. قم: مجله معرفت. شماره ۹۸.
۳. احمدی، سید عباس (۱۳۸۶)؛ جغرافیای شیعه؛ نگاهی به پراکنش جغرافیایی شیعیان. تهران: نشریه جام هفته. سال نهم، شماره ۳۸۲، مرداد ۱۳۸۶.
۴. اداره کل روابط عمومی و بین الملل جامعه المصطفی (۱۳۸۷)؛ شناسه؛ معرفی اجمالی جامعه المصطفی العالمیه. قم: جامعه المصطفی العالمیه.
۵. اسکات، جولی و هال، آیرین (۱۳۸۲)؛ دین و جامعه شناسی. ترجمه افسانه نجاریان. تهران: نشر رسش.
۶. الیاده، میرچا (۱۳۷۲)؛ دین پژوهی. ترجمه بهالدین خرمشاهی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۷. امرایی، حمزه (۱۳۸۳)؛ انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های معاصر. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۸. بختیاری، محمد عزیز (۱۳۸۵)؛ شیعیان افغانستان. قم: مؤسسه شیعه شناسی.
۹. بدیعی، مرجان (۱۳۸۸)؛ گفت‌وگو نامگذاری خیابانهای تهران پس از انقلاب اسلامی. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک. سال پنجم، شماره اول. بهار و تابستان ۱۳۸۸.
۱۰. بهرام شاهی، مهدی (۱۳۸۷)؛ تأثیر انقلاب اسلامی بر جنبش‌های شیعی عربستان و کشورهای حوضه خلیج فارس. قم: هفته نامه پگاه حوزه. شماره ۲۴۹.
۱۱. پارسائی، حمید (۱۳۷۶)؛ حدیث پیمان؛ پژوهشی در انقلاب اسلامی. قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی؛ نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاهها.
۱۲. توال، فرانسوا (۱۳۸۲)؛ ژئوپلیتیک شیعه. ترجمه کنایون باصر. تهران: انتشارات ویستار.
۱۳. توکلی کرمانی، حمید (۱۳۷۰)؛ بازتاب انقلاب اسلامی بر شیعیان پاکستان. کیهان: ۲۳ خرداد ۱۳۷۰.
۱۴. جردن، تری ج و لاونتری، لستر (۱۳۸۰)؛ مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی. ترجمه سیمین تولایی و محمد سلیمانی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۱۵. جیمز، ویلیام (۱۳۷۳)؛ دین و روان. ترجمه مهدی قائنی. تهران: نگاه ترجمه و نشر کتاب.
۱۶. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۹)؛ وضعیت ژئوپلیتیکی پنجاب در پاکستان. تهران: انتشارات الهدی.
۱۷. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)؛ اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی؛ پژوهشکده امیر کبیر.
۱۸. حافظ‌نیا، محمدرضا، پورطاهری، مهدی و ربیعی، حسین (۱۳۸۷)؛ نقش تفاوت‌های مکانی در نگرش شهروندان نسبت به مشروعیت حکومت دینی؛ مطالعه موردی: تهران. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک. سال چهارم، شماره دوم. تابستان ۱۳۸۷.
۱۹. حشمت زاده، محمد باقر (۱۳۸۷)؛ تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۰. خبرگزاری مهر.
۲۱. خالدی، شهریار (۱۳۸۴)؛ جغرافیای انسانی؛ چشم‌انداز فرهنگی. تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.

۲۲. خضری، سید احمد رضا و دیگران (۱۳۸۴)؛ تاریخ تشیع، جلد اول؛ دوره حضور امامان معصوم (ع). تهران: انتشارات سمت و قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۳. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (۱۳۸۷)؛ [پروشور].
۲۴. سایت تبیان. چهارشنبه ۱۳۸۷/۵/۲.
۲۵. سایت سازمان صدا و سیما (۱۳۸۷).
۲۶. سایت سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (۱۳۸۷).
۲۷. سایت شبکه جهانی سحر (۱۳۸۷).
۲۸. سایت مجمع جهانی اهل بیت (۱۳۸۷).
۲۹. سایت مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی (۱۳۸۸).
۳۰. سایت مرکز جهانی اطلاع رسانی آل البیت (۱۳۸۷).
۳۱. سیف زاده، سید حسین (۱۳۷۲)؛ نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل. تهران: نشر سفیر.
۳۲. سیف زاده، سید حسین (۱۳۷۶)؛ نظریه پردازی در روابط بین‌الملل؛ مبانی و قالب‌های فکری. تهران: انتشارات سمت.
۳۳. سیمبر، رضا (۱۳۸۵)؛ ژئوپلیتیک و مذهب در نظام بین‌الملل؛ راهبردها و تحولات. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک. سال دوم. شماره سوم و چهارم. پاییز و زمستان ۱۳۸۵.
۳۴. شجاعی زند، علیرضا (۱۳۷۶)؛ مشروعیت دینی دولت و اقتدار سیاسی دین. تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
۳۵. شفایی، حامد (۲۰۰۷)؛ نگاهی به اخراج مهاجرین افغانی از ایران. در: سایت آرمان - <http://www.armans.info>
۳۶. شناسه (۱۳۸۳)؛ معرفی کتابخانه‌ها و مراکز پژوهشی حوزه علمیه قم. قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت.
۳۷. صفحی، سیدمحمد (۱۳۸۰)؛ ژئوپلیتیک فرهنگی و مسأله امنیت ملی. تهران: نشر شمس.
۳۸. عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۰)؛ بنیادهای علم سیاست. تهران: نشر نی.
۳۹. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به اهتمام روح اله طالشی (۱۳۸۰)؛ تهران: انتشارات شفیع.
۴۰. کیگ، ساموئل (۱۳۵۵)؛ جامعه شناسی. ترجمه مشفق همدانی. تهران: انتشارات امیر کبیر.
۴۱. منقی زاده، زینب (۱۳۸۴)؛ جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس، قم: مؤسسه شیعه شناسی.
۴۲. محمدی، حمید (۱۳۸۷)؛ اعزام هزار مبلغ غیر ایرانی به پنجاه کشور جهان. سایت تبیان. چهارشنبه ۱۳۸۷/۵/۲.
۴۳. مشکئی، مجید (۱۳۸۷)؛ آسیب‌شناسی فعالیت‌های مبلغان قرآنی اعزامی ایران به سایر کشورها. خبرگزاری ایگنا. یکشنبه ۶ بهمن ۱۳۸۷.
۴۴. مصاحبه با محمد ولی، مدیر کل ارتباطات معاونت بین‌الملل بعثه مقيم معظم رهبری، بهمن ۱۳۸۷.
۴۵. مطهری، مرتضی (۱۳۵۸)؛ مجموعه یادداشتها، سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های استاد شهید مرتضی مطهری پیرامون انقلاب اسلامی. قم: انتشارات صدرا.
۴۶. ملکوتیان، مصطفی (۱۳۸۱)؛ انقلاب اسلامی و حوزه نفوذ خارجی. قم: هفته نامه پگاه حوزه. شماره ۵۶.
۴۷. مویر، ریچارد (۱۳۷۹)؛ درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میر حیدر و سیدحیی صفوی، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۴۸. میرموسوی، سید علی (۱۳۸۴)؛ اسلام، سنت، دولت مدرن؛ نوسازی دولت و تحول در اندیشه سیاسی معاصر شیعه. تهران: نشر نی.
۴۹. نای، ژوزف (۱۳۸۳)؛ کاربرد قدرت نرم. ترجمه سید رضا میر طاهر. تهران: فصلنامه راهبرد دفاعی. سال دوم. شماره ششم.
۵۰. نعیمیان، ذبیح اله (۱۳۸۴)؛ انقلاب اسلامی و بازتاب آن بر پاکستان. قم: مجله معرفت. شماره ۹۸.

۵۱. وبر، ماکس (۱۳۷۰)؛ اخلاق پروتستان و روح سرمایه داری. ترجمه عبدالمعبود انصاری. تهران: انتشارات سمت.
۵۲. هنری لطیف پور، یدالله (۱۳۸۰)؛ فرهنگ سیاسی شیعه و انقلاب اسلامی. چاپ دوم. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
53. Brier, Alan and Calvert, Peter (1982); Revolution in the 1960. Political Studies. 32, No.1.
54. Kramer, martin(1997); Islamism debate. Tel Aviva.
55. Nye, Joseph S(2004); Soft Power. New York: Public Affairs.
56. <http://bbc.co.uk>.
57. <http://www.al-shia.org>.
58. <http://www.armans.info>.
59. <http://www.inminds.co.uk>.
60. <http://www.islamicdigest.net>.
61. <http://www.moqavemat.com>.
62. <http://www.pbs.org>.